

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De conflictueuze en verbindende kracht van religie

In gesprek met Gerard de Korte, Henk Vroom & Raymond Gradus

door *Marcel ten Hooven & Jan Prij*

Hoofredacteur en redactiesecretaris van CDV.

Het rapport *God in Nederland* constateert: 'Het is verbazingwekkend hoeveel [verbindende] functies in een sterk ontkerkelijkt samenleving als de onze soms aan religie wordt toebedeeld door politici, wetenschappers en commentatoren van niet zelden goed buitenkerkelijke huize. In het kader van het behoud van waarden en normen vindt een (her) waardering van haar plaats als moreel appel, vanuit bekommernis om de vitaliteit van de *civil society* wordt zij geacht mensen te mobiliseren tot belangeloze inzet voor het grotere geheel....' Maar hoe kan religie deze morele rol nog vervullen in een individualistische cultuur, waarbij geloven blijkens datzelfde rapport vooral de zelfontplooiing lijkt te dienen en het proces van kerkverlating samengaat met vermindering van de belangeloze inzet voor het geheel, in bijvoorbeeld vrijwilligerswerk?

Daar komt nog een tweede spanningsveld bij: hoe kan religie haar verbindende kracht waarmaken, nu ze zelf een bron van spanningen in de samenleving lijkt te zijn? Een gesprek over de conflictueuze en ver-

bindende kanten van religie met Gerard de Korte (de aanstaande bisschop van het bisdom Groningen-Leeuwarden), Henk Vroom (hoogleraar godsdienstwijsbegeerte en coördinator van het Centrum voor Islamitische Theologie aan de VU) en Raymond Gradus (directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA).

RELIGIE ALS BRON VAN CONFLICT

Henk Vroom opent het debat met de uitdagende stelling dat volgens hem in elke religie & levensbeschouwing conflict is ingebakken. Veel meer dan dit als een gevaar te zien, toont het aan hoezeer religie van levensbelang is.

VROOM 'Dat religie ook bron van conflict kan zijn, doet aan het belang van religie niets af. Er is niets wat belangrijk is, dat geen bron van conflicten is of niet misbruikt wordt. Het klassieke voorbeeld is seksualiteit. Seksualiteit is belangrijk en waardevol en dus ook bron van conflict en machtsmisbruik. Maar we rekenen vormen van misbruik de seksualiteit zelf niet aan. Tegelijk-

FOTO: DIERK HOL

Gerard de Korte

kertijd lijken we dat bij religie ten onrechte wel te doen.'

'Misschien moeten we als samenleving beter leren om te gaan met conflicten, elkaar wat ruimte gunnen en er oog voor hebben dat de conflictueuze vraag niet is welke mooie idealen we wel delen, maar welke dingen we verwerpelijk vinden. Waarom zouden we in islamitische buurten niet wat minder dames in lingerie op billboards zetten? Ze hebben daar echt een hekel aan; het gaat tegen hun normen en waarden in, ook als ze leren eraan voorbij te zien. Waarom zouden we dat eigenlijk willen opdringen? Misschien moet je toch wat genuanceerder over die dingen leren denken. Dat is oog voor diversiteit en respect voor de ander — afgezien of je het met hen eens bent.'

Waar zit m' precies het conflictueuze karakter van religie?

VROOM 'Religieuze groepsvorming leidt altijd tot belangen en conflicten, niet alleen over de inrichting van jouw persoonlijke leven, maar over de inrichting van de samenleving. Kijk naar het Nieuwe Testament, waarin Jezus als volstrekt geweldloos naar voren komt. Maar hij riep conflict op met de religieuze machthebbers van zijn tijd, destijds de hoeders van de normen en waarden van de samenleving, die hij uitmaakte voor adderengebroed. Als zijn gedrag en zijn leer zonder conflict waren geweest, was hij nooit aan het kruis gehangen. Conflictueus kan ook betekenen dat je mensen terugvoert naar veel diepere dan oppervlakkige waarden. Het ging Jezus er niet om dat mensen zich aan regels hielden, maar om hun persoonlijke bekering, waardoor ze beter tot bloei konden komen, beter zicht op hun eigen fouten en de goede dingen in anderen konden zien. Zulke conflicten gaan niet zonder strijd. Zoals een collega op een ver-

zoeningsconferentie van moslims en christenen in Jos (Nigeria, oktober 2007) het zei: 'Als we geen conflicten meer hebben, zijn we dood'. Conflicten horen bij het christendom, de islam en bij de liberale seculiere denkers. Het gaat om de vraag hoe je met conflicten omgaat en om ervoor te zorgen dat ze niet gewelddadig worden. Het gaat erom dat je de ander hoort, écht hoort (en niet de zwartepiet toespeelt).'

De conflictueuze kanten van religie uiten zich vooral in het publieke domein. Uit het onderzoek God in Nederland (dat ter gelegenheid van 40 jaar KRO-RKK verscheen) komt juist een sterke privatisering & individualisering van geloof naar voren. Verdwijnt daarmee ook het conflict?

VROOM 'Nee, de wijze waarop deze conflicten aan de orde komen, wordt anders. Wat hier speelt, is het gezagsprobleem. De bisschoppen en de synoden dicteren niet meer wat iemand moet geloven, en als ze zich zo opstellen maken ze zich eigenlijk behoorlijk belachelijk en wekken ze irritatie op. De media (documentairemakers, opinieleiders, internet) hebben feitelijk meer macht over de religie dan de kerk of de moskee. Met name de rol van internet speelt binnen de islam de radicalisering in de kaart. Moslims zoeken naar houvast binnen de westerse samenleving, maar kunnen dat bij hun ingevlogen imams niet vinden. Hun nieuwe autoriteiten vinden ze op internet via nieuwe virtuele community's waar niemand zijn vingers meer echt tussen krijgt. Er valt veel af te dingen op de rol van de kerken (in de vorm van al te dwingend leergezag); maar ze hebben ook een nuttige rol gespeeld in het filteren van onzin, en de toetsing van wat door de beugel kan en wat niet. Nu is zo'n toets er soms helemaal niet.

In de traditionele media is het niet anders. Er wordt nauwelijks meer gezocht naar waarheid over geloof en levensbeschouwing. Er wordt te veel gezocht naar zwart-wit-tegenstellingen, waardoor de conflicten eerder doelbewust worden verscherpt dan beheerst. In mediaopleidingen leren studenten uit hun hoofd dat ze hoor en wederhoor moeten toepassen. Nodig twee mensen met tegengestelde meningen uit en laat ze als kemphanen hun standpunt verdedigen. Maar hoor en wederhoor is een rechtbank-principe, en dat heeft niet rechtstreeks met het zoeken naar waarheid en wijsheid te maken. Wijsheid berust niet op hoor en wederhoor, maar op gesprek, op anders denken, op nog eens praten en op een poging om samen een stap verder te komen.'

Monseigneur De Korte, hoe kijkt u, als vertegenwoordiger van het kerkelijk gezag, tegen deze cultuurschets aan?

DE KORTE 'Ook ik maak mij zorgen om de oppervlakkigheid, het losraken van gelovigen uit de beddingen van religieuze tradities die juist veel wijsheid in zich dragen. Dit hangt samen met de sterke individualiseringstendensen in de samenleving die op religieus terrein zichtbaar zijn geworden in de vorm van onder meer ontkerkelijking en ontkerstening. Heel veel gelovigen in Nederland en de meerderheid van de katholieken, zijn, zo blijkt uit het recente onderzoek *God in Nederland*, ietsist geworden. En dat vind ik nogal zorgwekkend. Het losraken van de Bijbelse wortels, of van de grote katholieke traditie, is daarmee breed in beeld gekomen. Mensen shoppen hun eigen levensbeschouwing bij elkaar. Maar de vraag is: geeft dat kracht genoeg in bange dagen? Kan zo'n zingevend kader van eigen makelij ook bindend werken voor de gemeenschap? Ik ben bang van niet.'

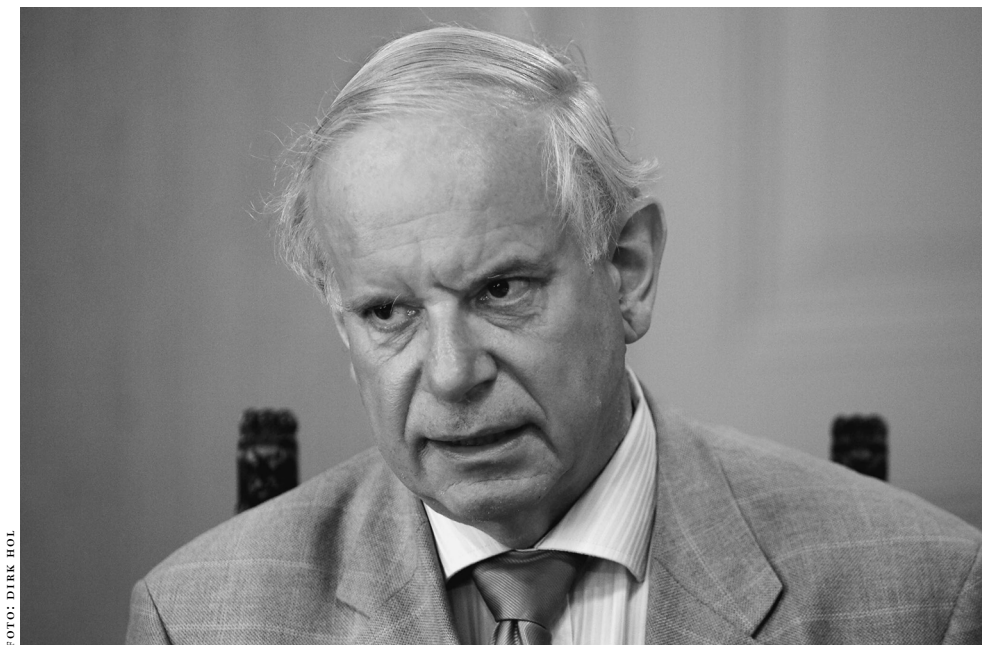

FOTO: DIERK HOL

Henk Vroom

‘Een cultuur die sterk geïndividualiseerd is en niet geworteld in traditie, is vatbaarder voor grote maatschappelijke schommelingen. Dan zijn er bijvoorbeeld snelle veranderingen mogelijk in de kiezersgunst of in het maatschappelijk klimaat, die gevaarlijk kunnen worden.’

Wat zou dan een antwoord van de kerk kunnen zijn...

DE KORTE ‘De kerk heeft haar visie op het goede samenleven samengevat in een sociale leer. Het is de taak van politici, de gevestigde partijen en kerkmensen die binnen de diverse politieke partijen aan het werk zijn. De vertaling van de katholieke sociale leer in politiek handelen, is in mijn beleving niet gekoppeld aan één politieke traditie. Natuurlijk, er is wel een verwantschap tussen de christendemocratie en de katholieke sociale leer, maar ik weet ook van overtuigde

katholieken die betrokken zijn binnen een sociaaldemocratische of liberale partij.

Terug naar de verzuilde maatschappij wilt u niet...

DE KORTE ‘Nee, ik pleit helemaal niet voor een reactionair verhaal. Voordat ik aan de theologie begon, ben ik als historicus opgeleid; ik weet dat er geen weg terug is en dat we alleen maar vooruit kunnen. Vanuit dit perspectief alleen al is een reactionair conservatief standpunt onhoudbaar.’

‘Ik maak me wel zorgen om het religieuze shopgedrag. Zowel binnen als buiten de kerk. Waar ik vooral op doel is dat allerlei noties uit het klassieke christendom van zonde en genade, van leven en dood, aan het verdwijnen zijn, terwijl juist deze raken aan de dieptedimensies van het menselijk bestaan, waarin men zich uiteindelijk afhankelijk weet van een Schepper.

Meneer Gradus, bent u net zo somber?

GRADUS 'Ik ben, ook gevoed door recente ervaringen, minder zorgelijk dan monseigneur De Korte over de teloorgang van de christelijke traditie; de veerkracht daarvan is mogelijk groter dan gedacht. Zo was ik zelf onlangs in Lourdes en erg onder de indruk van het gebeuren en de spirituele sfeer. Maar ook in Nederland vinden met regelmaat bedevaarten plaats. Denk ook aan de toenemende belangstelling voor de Wereldjongerendagen van de katholieke kerk. Ik denk wel dat de kerk die veranderende culturele component richting spiritualiteit en individualisering meer zal moeten accepteren.'

'Blijkbaar lukt het toch telkens weer op aansprekende wijze het geloof en de Bijbelse verhalen en symbolen bij de tijd te brengen en precies zo hoort het ook te gaan. Het is een belangrijk element van de christelijke traditie dat telkens weer door de verschillende tijden heen nieuwe wegen, woorden en vormen worden gevonden, die mensen een hart onder de riem steken.'

'Ik constateer wel een ander gevaar en bron van conflict, namelijk dat van vervreemding tussen leken in de katholieke kerk en het leergezag. Ik kom uit een katholiek gezin uit Brabant. Mijn vader was heel nauw en actief betrokken bij de kerk en veel religieus geïnspireerde vrijwilligersorganisaties. Bij ons stond, wat geloofsopvoeding betreft, het in praktijk brengen voorop, niet zozeer het belijden van het christelijk geloof en het uitdragen van de katholieke leer. Ik merk zelf dat mensen die heel religieus sterk betrokken zijn een zekere aversie hebben tegen de katholieke kerk als organisatie en tegen het leergezag. In het kader van uw benoeming als bisschop van Groningen zei u onlangs: "We moeten de Schrift niet gebruiken als een stok om mensen mee te slaan,

maar als een staf om mee te gaan." Dat sprak me erg aan, maar ik vraag me wel af of het ook daadwerkelijk de praktijk is.'

Waar zit hem dat conflict in?

GRADUS 'Ik denk dat het gaat om een interpretatie van het geloof en de liturgie, die heel streng is, en de rol van leken daarbij. Ik merk dat ook mensen die al 40, 50 jaar bij de kerk horen, daar buitengewoon veel moeite mee hebben. Ik ben ervan overtuigd dat deze aanpak niet helpt om mensen weer bij de kerk te brengen.'

DE KORTE 'Volgens mij lopen er nu verschillende zaken door elkaar. Waar ik me op richt is de ontkerkelijking en de teloorgang van essentiële christelijke noties uit de cultuur. Daarnaast is er binnen de Nederlandse kerk natuurlijk een enorme spanning, dat weet ik heel goed, tussen de kerkleiding en een groot deel van het kerkvolk. Het zit vaak vast op de micro-ethische kwesties en op de positie van de vrouwen in de kerk. Dat wil ik niet scheiden, maar wel onderscheiden van de crisis die daaronder ook zit.'

Hoe moet de kerk zich tegen het religieuze shopgedrag teweerstellen en met de gezagscrisis omgaan?

VROOM 'Vroeger was er de dwang van de groepsmoraal, van de priester die zei dat van alles niet mocht; dat heeft ook pijn veroorzaakt. Aan de protestantse kant was het soms met het Schriftgezag net zo knellend en dwingend voor mensen. Nu heb je daarentegen het los-zandgevaar en last van een zelfdoen-oppervlakkigheid. Dat zou men dus tegemoet moeten treden met vorming & verdieping, aansluitend bij de bestaande behoefte aan verdieping en verbreding van de mensen zelf. Wat er nu binnen de PKN gebeurt, is onvoldoende. Ze maken

FOTO: DIERK HOL

Raymond Gradus

zich drukker om de (afgescheiden) 60.000 hersteld hervormden die elke zondag in de kerk zitten, dan om hetzelfde aantal mensen dat per jaar de kerk verlaat. Men moet niet alleen focussen op het meelevende kader, maar ook proberen om er te zijn voor randkerkelijken en buitenkerkelijken; voor de mensen dus met wie pater Van Kilsdonk — pas overleden — contact hield, met begrip voor de groeiende behoefte aan zingeving in de samenleving, ook zonder het gezag van de kerk.’

Dat wordt nu te weinig gedaan?

VROOM ‘Het probleem is: men is gewoon te druk met het draaiende houden van de kerk in de wijk. De landelijke kerk biedt intussen wel prima dingen aan, zoals een website voor jongeren en eenvoudige dagboekjes en andere publicaties over geloof. Tegelijkertijd is er wel een vertaalprobleem

dat moet worden overwonnen, juist omdat mensen de traditionele geloofstaal zijn kwijtgeraakt. Degene die voor één van die heel elementaire boekjes verantwoordelijk was, zei: “Ik schaam me wat ik daar dan over kerst schrijf”. Maar goed dat het gebeurt!’

DE KORTE ‘Zowel de Rooms-Katholieke Kerk als de Protestantse Kerken hebben te maken met datzelfde probleem. Ds. De Fijter heeft gesproken over Bijbels analfabetisme. Ik spreek liever van sprakeloosheid, met daarachter de vraag: hoe kunnen wij onze Bijbelse bronnen en de grote traditie van de kerk beter laten stromen en ook vertalen naar de mensen van vandaag? Nieuwe vormen van gemeenschapsvorming (communio) passen daarbij. Christen zijn in je eentje, is een contradictio in terminis. Wat zijn mogelijk nieuwe gemeenschappen voor de toekomst? Dan komen we terecht bij verschijnselen als de netwerkenkerk en de *small Christian communities* die we

nu vooral nog in de Verenigde Staten zien. Dat zijn kleine kerkgemeenschappen: qua grootte tussen de anonieme gemeente en het individu in, kleine groepen van 10 of 12 mensen die samen eten en daarna bezig zijn rond de Bijbel en hun geloof. Dat zijn nieuwe vormen die in christelijk Nederland worden uitgetoetst en die, denk ik, voor een groot deel ook heel vruchtbaar kunnen zijn.'

'Ook organisaties uit het maatschappelijk middenveld, in onderwijs, kerken en parochies zijn overigens bezig met de vraag wat de K of de C in hun organisatie betekent.'

'Ik weet bijvoorbeeld dat Cordaid intern een cursus aanbiedt over de katholieke sociale leer, juist omdat religie bij ontwikkelings samenwerking zo'n belangrijke rol speelt, terwijl men juist van de eigen katholieke traditie vaak niet zoveel meer weet.'

Met alle respect, is dat niet rommelen in de marge?

DE KORTE 'Dat moet dan maar; het is niet erg. Als daar een ontwikkeling in komt, is dat alleen maar positief.'

GRADUS 'Een beeldend voorbeeld is de KRO, die probeert op eigentijdse wijze met vertaling van geloofswaarden bezig te zijn.'

DE KORTE 'Ja. De KRO heeft gezocht naar een eigentijdse vertaling van de Tien Gebooden. Anselm Grün is daarvoor ingehuurd. Als je naast die vertaling een strenge theologische meetlat legt, kun je zeggen: er gaat ook weer een stuk verloren. Maar anderzijds mag je blij zijn dat zo'n groot massamedium als de KRO in ieder geval iets probeert.'

Maar dan blijft toch het probleem dat het zo'n hoogst persoonlijke interpretatie krijgt. Kijk naar de interviewserie Tien Geboden in Trouw. Iedereen maakt er maar van wat hij zelf wil.

GRADUS 'Daar heb ik niet zo'n moeite mee. Ik denk dat we toch ook op zoek moeten naar moderne wegen, nieuwe vertalingen van vaste waarden.'

DE KORTE 'De kernvraag is: komen die geboden van een persoonlijke God of niet? In de Schrift gaat het om een God die als een gij aanspreekbaar is, en die eerst naar ons toekomt en naar ons zoekt, voordat wij (via onze eigen, al te persoonlijke interpretaties) naar Hem zoeken.'

RELIGIE ALS VERBINDER: BRON VAN OVERBRUGGEN VAN VERSCHILLEN

In hoeverre kan de kerk een verbindende rol spelen in het maatschappelijke debat over de islam? Juist ook omdat 'angst voor de islam' mogelijk een rol speelt in het maatschappelijke onbehagen over religie.

DE KORTE 'Ik vraag me af hoeveel mensen echt zo bang zijn voor de islam. Maar goed. Mogelijk is minstens één van de redenen onvrede. Ik vind het ingewikkeld. Wij zijn als christenen enerzijds enorm verwant met de islam. Denk bijvoorbeeld aan het geloof in een Schepper en het geloof in een barmhartige God. Maar anderzijds wordt het hart van het nieuwe testament door de koran ontkend. De menswording van God in Jezus Christus, de thematiek van de verzoening aan het kruis en het trinitair Godsbesef. Dat zijn in mijn beleving kernelementen van het christendom. Vanwege de wezenlijke, inhoudelijke verschillen, denk ik dat een geloofsinhoudelijke dialoog snel vastloopt. Maar we moeten wel samen verder in één samenleving.'

Hoe moet dat dan in de samenleving, waar opvattingen over hoe te leven zo fundamenteel van elkaar verschillen?

DE KORTE ‘Het overbruggen van verschillen is mogelijk. Maar niet om het hart van het christelijk belijden daarmee prijs te geven. Dat hoeft ook niet om toch goed te kunnen samenleven. Dat gebeurt op tal van plaatsen. Dat kan concreet daar waar mensen in onderwijs, op sportvelden of op het werk gewoon zich voor eenzelfde zaak inzetten.’

‘In praktische zin werken koepelorganisaties van moslims en kerkelijke organisaties goed met elkaar samen. In die zin leveren ze samen een belangrijke bijdrage aan integratie en sociale cohesie.’

‘Wij worden vaak geconfronteerd met de voorbeelden waar het fout loopt. Indachtig het spreekwoord: “Het kwade schreeuwt, het goede fluistert”.’

‘Er zijn ook geloofsinhoudelijke bronnen aan te wijzen, die er ten minste voor kunnen zorgen dat conflicten niet uit de hand lopen. Dat we als gelovigen (en ongelovigen trouwens ook!) globale noties als rechtvaardigheid en barmhartigheid delen, kan wel degelijk helpen bij het samen leven en om de boel bij elkaar te houden, om met burgemeester Cohen te spreken.’

VROOM ‘Hoe sla je bruggen? Niet door zwart-wit-tegenstellingen te creëren, maar door de dialoog aan te gaan. De dialoog scherpt je eigen overtuigingen en zuivert de overtuigingen uit die te oppervlakkig of onhoudbaar zijn. Op die manier kun je ook op punten tot een herinterpretatie van je eigen geloof komen. Je kunt echt van een ander leren, want de ultieme waarheid overstijgt altijd ons denken, ons kennen en ons voelen.’

DE KORTE ‘Het wij-zijdenken kan nooit zo ver gaan dat het anderen in hun waardigheid aantast. Een ander, van welk geloof of overtuiging ook, is en blijft beeldrager van God. Dat is een heel fundamenteel gegeven en zorgt ervoor dat, althans in theorie, conflicten niet uit de hand lopen. In dat licht

zijn dus zelfs theologische tegenstellingen niet allesbepalend; de Geest waait ook buiten de kerk. Ik denk hierbij ook aan de verklaring *Nostra aetate*, over de houding van de kerk ten opzichte van niet-christelijke godsdiensten. In dit document, uitgegeven tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965), erkent de Rooms-Katholieke Kerk alles wat waar, goed en schoon is in andere godsdiensten. Tegelijkertijd zijn wij ook geroepen om Jezus Christus te verkondigen als de weg, de waarheid en het leven. Maar deze belijdenis laat juist de erkenning toe dat ook buiten de bedding van de christelijke traditie Gods Geest aan het werk is.’

GRADUS ‘Zou dit aspect niet wat meer moeten worden benadrukt? Juist dit geloofsinzicht lijkt mij van wezenlijk belang om tot elkaar te kunnen komen. Zie bijvoorbeeld ook de ontstaansgeschiedenis van het CDA. Die was bepaald geen sinecure, gegeven de verschillen in geloofsinzicht. Tegelijkertijd zijn er toen toch drie politieke partijen met een verschillende traditie bij elkaar gebracht. Dit geeft ook aan dat via praktische samenwerking geloofsverschillen kunnen worden overbrugd, zonder deze te ontkennen.’

VROOM ‘Het vermogen tot verzoening en verbinding zit ook in de zondeleer, die anders dan wel wordt gesuggereerd, helemaal niet zo donker is. Eén van mijn favoriete Bijbelwoorden komt van Paulus in zijn eerste brief aan de Corinthiërs, als men bezwaar maakt tegen zijn optreden. Hij zegt eerst dat hij zich van niets bewust is. Dan valt hij zichzelf in de rede: maar dat zegt eigenlijk niks (met een meer dan goed geweten heeft Paulus zelf – toen nog Saulus – trots bij de steniging van Stefanus gestaan; met een goed geweten hebben mensen slaven ingekocht en verkocht, enzovoort...). Een goed geweten zegt niet veel. Zeg dan liever: niemand is rechtvaardig voor God. Paulus voegt er iets aan toe: “Ook mijzelf beoordeel

ik niet. Hij die oordeelt, is Jezus — en die is genadig; zonden worden vergeven”. Daar-aan zit een consequentie vast: als ik niet hoeft deugen om toch oké te zijn, dan geldt dat op dit diepere niveau ook van de ander. Op het religieuze niveau is een boef niet slechter dan ik. De Noord-Amerikaanse zegswijze is: *I would have stood there, if not by the grace of God.*’

‘Vanuit dit soort diepere religieuze noties kun je het ontstaan van een verbindend systeem van sociale zekerheid verklaren: het is uiteindelijk genade en niet mijn verdienste en de schuld van de ander (of mijn schuld). Laten we daarom elkaar helpen. Anders wordt het: iedereen moet voor zichzelf opkomen. Zonder die relativering van niemand is perfect, gaat het fout. Daarvan ben ik overtuigd.’

DE KORTE ‘Die orthodox-christelijke notie kan inderdaad enorm verbindend werken. Uiteindelijk kan alles wat een ander aan kwaad doet, ook door mij worden gedaan. En ik ben ervoor gespaard omwille van de genade die mij daarvoor heeft behoed.’

GRADUS ‘Voor een deel herken ik die Bijbelse notie van genade. Ik vraag me wel af voor hoeveel mensen dat nog daadwerkelijk het geval is. Ik denk voor weinigen. Zie ook het rapport *God in Nederland*, waaruit blijkt dat de Bijbel nog maar voor een beperkte groep — 25 of 30 procent van de Nederlanders — leidend is voor het geloof.’

VROOM ‘Achter de christelijke zondeleer liggen algemene menselijke ervaringen die ook nu mensen aanspreken; alleen hebben we wel een vertaalprobleem. Overigens spreekt de erkenning dat we zelf niet perfect kunnen zijn en dat we de samenleving, laat staan de wereld, niet perfect kunnen maken en ons niet tegen elk risico kunnen verzekeren, juist nu mensen aan. We moeten elkaar niet overvragen. Wat ervan komt, hangt echt niet alleen van ons (of de overheid!) af.’

‘Door de steeds complexere en dynamischere samenleving voelen mensen zich wel fundamenteel onzeker: “Ik heb het niet in de hand en ook de overheid staat in grotere verbanden die ze niet kan beheersen”.’

‘Om die onzekerheid te lijf te gaan, moet voor burgers duidelijk zijn wat ze wel en niet van de overheid kunnen verwachten als het om het bieden van sociale zekerheid gaat.

Op dit punt zie ik hier in de politiek een grote spanning. Het huidige kabinet heeft om sociaaleconomische redenen, die ik geheel kan billijken, gezegd: “Iedereen moet zelf meer verantwoordelijkheid nemen”. Maar daarmee voelen mensen wel dat er een stuk sociale zekerheid wegvalt. Wat de gevolgen van gebrek aan sociale zekerheid zijn, heb ik *in extremo*, met Cordaid in Nigeria gezien. Als mensen geen sociale zekerheid hebben, krijg je een cultuur van ieder voor zich en een clancultuur (de rijke in je familie moet voor je zorgen, met alle corruptie van dien).’

GRADUS ‘Die vergelijking met een derde-wereldland als Nigeria vind ik echt niet op z’n plaats. Dat is totaal niet aan de orde!’

VROOM ‘Ik zeg niet dat hier de sociale zekerheid op het spel staat. Maar wel dat in de noodzakelijke transitie naar andere vormen van sociale zekerheid (van uitkeringen naar werkzekerheid bijvoorbeeld) mensen zich onzeker voelen over wat er nog meer kan gebeuren: “Weten we nog wel zeker dat we genoeg pensioen overhouden en dat het wordt geïndexeerd?”. Het probleem daarbij is dat niet meer goed duidelijk is waar de persoonlijke verantwoordelijkheid ophoudt en die van de samenleving en de overheid begint.’

U waarschuwt voor Afrikaanse toestanden, bij wijze van spreken.

VROOM ‘Ik denk dat je mensen heel duidelijk een gevoel van sociale zekerheid moet bieden. Anders is het ieder voor zich

en eigen groep (of land) eerst. Dat zien we om ons heen. Het moet glashelder zijn dat we elkaar opvangen en niet te snel zeggen: eigen schuld, dikke bult. Dat moet ook ons eigen kabinet duidelijk maken, anders gaat het fout.'

GRADUS 'Dat is ook duidelijk. Nieuwe vormen van sociale zekerheid hebben te maken met het belang om onze instituties ook voor de vergrijzende samenleving consistent en houdbaar te maken. Zie bijvoorbeeld ook de discussie over langdurige zorg, waarover het WI onlangs een rapport heeft geschreven. Natuurlijk gaat het om overgangen die een grote mate van zorgvuldigheid eisen, ook en juist in de richting van betrokkenen. En inderdaad kan dat bij mensen gevoelens van onzekerheid geven. Maar wij tornen juist niet aan essentiële bestaanszekerheden van mensen en trekken juist extra geld uit voor mensen die het hard nodig hebben. We zorgen er ook voor dat het stelsel van sociale zekerheid en zorg betaalbaar blijft. Net te doen alsof we die vraag kunnen negeren, is het bieden van schijnzekerheid.'

'Ik denk overigens dat de gevoelens van onzekerheid meer te maken hebben met sociaal-culturele vraagstukken dan met sociaaleconomische vraagstukken. Bijvoorbeeld: hoe gaat men om met respect? Hoe gaan we om met het integratie- en migratievraagstuk? Sommige partijen spelen daar handig op in, de SP en de PVV met name. Die wat de sociaal-culturele dimensie aangaat, toch een perspectief schetsen dat in zichzelf gekeerd is. Ik denk dat je als politieke stroming moet proberen om daar een heldere en open visie tegenover te stellen.'

Meneer Vroom, terug naar de vraag hoe religie in culturele zin kan verbinden. Zijn die verbindende noties ook in de islam aanwezig, waar we eerder constateren dat er gevaar van radicalisering is?

VROOM 'Ja. Maar er zal bezinning over de inhoud van de islam nodig zijn. De religie heeft in de eigen bronnen allerlei *checks and balances*, en de islam zou heel goed kunnen aarden in Nederland. Maar men krijgt niet de kans om aan de hand van de eigen latere tradities in de Arabische bronnen zin en onzin te leren onderscheiden. De radicaliseringstendens wordt versterkt, doordat de wijsheid van het middenstuk van eeuwenlange islamitische geschiedenis wegvalt. Zeker binnen de islam, met zijn vele regels van halal en haram, is het van wezenlijk belang om te weten dat die regels zeer genuanceerd worden geïnterpreteerd. Juist die kennis dreigt te verdwijnen.'

'Moslims zijn vrijwel overonderzocht in dit land, maar hoeveel aandacht is er voor hun eigen bezinning op hun traditie? Als je de interne ontwikkeling van de islam veronachtzaamt en hier te lande niet stimuleert, kun je de positieve krachten in de islam niet gebruiken. Op een moment dat het systeem van *checks and balances* niet meer toegankelijk is, krijgen fundamentalistische en radicale krachten vrij spel. Dat heb je dan wel zelf laten gebeuren: veel beschrijving van moslims, te weinig geloofsdoordenking door moslims hier in Nederland zelf.'

CHRISTELIJKE POLITIEK

Tot slot van dit debat wordt ingegaan op het belang van christelijke partijen en politiek.

GRADUS 'Monseigneur De Korte memoreerde het feit dat in verschillende politieke stromingen religieus geïnspireerde leden aanwezig zijn. Ik moet zeggen dat ik het zelf essentieel vind dat er ook christelijk geïnspireerde partijen zijn. Neem de discussie die GroenLinks in gang heeft gezet naar aanleiding van het overlijden van Hugo Claus. Zij willen het criterium van menselijke waardigheid opnemen in de euthana-

siewet. Met dit idee heb ik als christen grote moeite en dit standpunt past zeker niet bij een vorm van christelijke politiek, zoals christendemocraten die voorstaan. Overigens weet ik dat binnen GroenLinks grote groepen mensen daar moeite mee hebben. GroenLinks (zelf een fusie van CPN, EVP, PPR en PSP) is ook een partij waarin vanouds ook veel christelijk geïnspireerde mensen zitten.’

U zoekt naar een conflict met de niet-christelijke partijen?

GRADUS ‘Zo zou ik het niet willen stellen. Ik zou juist de verbinding willen aangaan met de christelijk geïnspireerde mensen in de niet-christelijke partijen. Voor mij is het teleurstellend dat een partij als GroenLinks, waar vanouds vele religieus geïnspireerde mensen aanwezig zijn, dan toch deze keuze maakt.’

DE KORTE ‘U bedoelt de huidige partijleider en fractievoorzitter. Ik ken genoeg GroenLinks-mensen met een christelijke achtergrond die niet zo gelukkig mee zijn met de liberale koers. Het is overigens paradoxaal dat GroenLinks nu vanuit het criterium van menselijke waardigheid, dat ook in de katholieke sociale leer een belangrijke rol speelt, pro-euthanasie is, terwijl men in het katholieke denken, vanuit hetzelfde criterium gedacht, euthanasie afwijst.’

GRADUS ‘De crux is dat euthanasie voor wilsonbekwame mensen wordt verdedigd vanuit het standpunt van de persoonlijke autonomie. Maar tegelijkertijd wordt daarmee jouw idee van waardigheid opgelegd aan een ander die dit niet voor zichzelf kan uitmaken. Daar zit een rare gedachteknodel. Maar goed, die discussie zullen we wel aangaan, als het ooit zo ver komt. Op dat soort momenten merk ik juist het belang van christelijk geïnspireerde partijen.’